

A R J A N P L A I S I E R

ZORG VOOR DE ZIEL

SPIRITUEEL LEVEN VANUIT
DE CHRISTELIJKE TRADITIE

INHOUD

Voorwoord	7
1 Spiritualiteit: een omschrijving	11
2 Wegen van spiritualiteit: een bloemlezing	25
3 De weg naar binnen	55
4 De weg naar buiten	75
5 De weg van de liefde	93
6 De weg van het gebed	111
7 De spiritualiteit van het Woord	133
8 De weg van de Bijbel	153
9 De weg van traditie en gemeenschap	171
10 De weg van de liturgie	185
11 De weg van het credo	205
Verantwoording illustraties	223

1 SPIRITUALITEIT: EEN OMSCHRIJVING

Spiritualiteit is in. Er is niet toevallig een ruim aanbod aan spirituele literatuur en aan cursussen, seminars en sessies die aan de behoefte aan spiritualiteit willen voldoen. Er is bij veel van onze tijdgenoten een verlangen naar een verdiept, geestelijk leven. Er is een breed gedeeld besef dat de mens niet bij brood alleen leeft en dat een bestaan zonder diepte en zonder geest een verarmd bestaan is.

Het woord spiritualiteit is een laatkomer. Het staat in een historische rij met vergelijkbare begrippen zoals geestelijk leven, bevinding, vroomheid, devotie, contemplatie, mystiek, innerlijk leven en geloofsleven.¹ Deze woorden hadden, zeker in het verleden, te maken met de relatie met God of het goddelijke. Dat is bij het woord spiritualiteit niet altijd het geval. Het kan zijn dat het daarom voor velen de voorkeur krijgt boven deze oudere begrippen.

Ik geef geen definitie van spiritualiteit. Pogingen in die richting vallen niet mee: ze zijn stijf, formeel of cryptisch. Het helpt meer om een aantal aspecten te noemen die meestal met het woord worden verbonden. Spiritualiteit heeft te maken met *beleven*. Beleven zit in de buurt van besef, gewaarwording, ervaring, gevoel. Beleven is direct, 'zo voel ik het', 'zo is het', 'ik kan er geen reden voor geven maar ik heb er contact mee'. Toch staat het beleven, zeker waar het om meer dan een voorbijgaande emotie gaat, zelden los van begrip en inzicht. Zonder dit begrip en inzicht zal de beleving geen diepte of duur krijgen.

Spiritualiteit is vaak verbonden met 'innerlijkheid'. Spiritualiteit gaat verder dan een opvatting, een mening, en zelfs een levensovertuiging. Het gaat dieper en raakt het hart, de ziel, de geest, de binnenkant van

¹ Vgl. Kees Waaijman, *Spiritualiteit, vormen, grondslag, methoden*, Kampen 2000, 332-364.

de mens. Niet toevallig wordt spiritualiteit vaak als een breken met de oppervlakte van het dagelijkse bestaan beleefd. Dat vraagt om inkeer, concentratie, stilstaan en vatbaarheid voor de diepere dimensie van het leven.

Wanneer het gaat om serieuze spiritualiteit hoort bij beleving en verinnerlijking bijna altijd ook ontwikkeling, voortgang, verdieping en groei. Het beeld van de weg is dan ook populair – ik zal er in dit boek zelf ook gebruik van maken. Je kunt vorderingen maken op de weg van de spiritualiteit en vanaf het stadium van beginneling verder ontwikkelen, zodat je uiteindelijk kunt uitgroeien tot een gevorderde beoefenaar. Of groei en ontwikkeling ook kunnen uitmonden in volmaaktheid is een vraag op zich, waar niet door iedereen hetzelfde antwoord op wordt gegeven. Wat wel een constante is, is dat de kern van de ontwikkeling omschreven wordt met het woord omvorming: het leven wordt omgevormd, getransformeerd in de richting van een doel, een bestemming.²

Verder gaat spiritualiteit gepaard met bepaalde praktijken en vormen. Die geven body en continuïteit aan spiritualiteit. Je doet aan spiritualiteit. Je beoefent het door bepaalde handelingen en methodes en je doet dat geregeld. Zonder beoefening komt er van groei en voortgang weinig terecht. Deze beoefening gebeurt individueel of gemeenschappelijk of in combinatie van beiden.

Ten slotte is spiritualiteit, zeker waar zij tot rijpheid komt, verweven met het dagelijkse leven. De spirituele oefening en het spirituele leven geven ogen om te zien en oren om te horen, handen om aan te vatten en voeten om te gaan. Sommigen zien spiritualiteit dan ook vooral als een manier van leven, handelen, spreken en doen. Spiritualiteit is bijvoorbeeld leven met aandacht en het beoefenen van aandacht voor alles wat leeft, voor het kleine en het grote en vooral voor het onopgemerkte.

Spiritualiteit is in. Tegelijk vertoont het zich als een reactie op de realiteit van het alledaagse leven. Spiritualiteit wordt vaak geboren uit een gevoel van gemis, en een daarmee gepaard gaand verlangen naar volheid van leven. Dit gemis heeft meerdere gezichten.³ Ik noem de mijns inziens belangrijkste, hopelijk zonder een te groot beroep te

² Vgl. Kick Bras, in Kitty Bouwman en Kick Bras (ed.) *Werken met Spiritualiteit*, Baarn 2001, 17.

³ Zie bijv. *Werken met Spiritualiteit*, 19-28.

doen op het geduld van de lezer. Ze helpen om het hedendaagse verlangen naar spiritualiteit scherper in beeld te krijgen.⁴

Gemis als achtergrond van het verlangen naar spiritualiteit

Het bezielde verband verdwenen

Regelmatig hoor je de verzuchting slaken dat we leven in een wereld zonder bezielde verband. Het leven valt in losse brokstukken uiteen. We leven in een maatschappij met veel overvloed maar ook met veel onbehagen⁵. Dat onbehagen verlangt naar meer, maar dan niet meer van hetzelfde. Bezielde verband is een breed woord en roept verschillende beelden en dus verlangens op. Er is verlangen naar het leven in de straat en de buurt waarin mensen elkaar kenden en voor elkaar instonden. Er is verlangen naar een overheid die in staat is idealen van saamhorigheid en rechtvaardigheid geloofwaardig te verwoorden en te belichamen. Er is verlangen naar een samenleving met een gedeelde geschiedenis en een gedeelde toekomstverwachting. Er is een hunkering naar echtheid, geest en waarheid, wat daar ook onder verstaan moet worden. Velen herkennen zich in de woorden in de beroemde openingszin van het boek van Huizinga *In de schaduw van morgen* waar hij schrijft over een maatschappij met ‘de motoren nog draaiende en de vlaggen nog wapperende, maar de geest geweken’⁶. Bekend is de uitdrukking van Fortuyn over de verweesde samenleving geworden, een samenleving zonder vaders en moeders, zonder herkenbare en gedeelde waarden, zonder beschutting en zonder een gemeenschappelijk huis.⁷

⁴ Gemis en verlangen speelt in zijn algemeenheid een fundamentele rol als het gaat om spiritualiteit. Ik behandel in dit hoofdstuk alleen die vormen ervan, die betrekking hebben op de situatie van de (post)moderne samenleving.

⁵ Vgl. Ad Verbrugge, *Tijd van onbehagen, filosofische essays over een cultuur op drift*, Amsterdam 2004, vooral 194-251.

⁶ J. Huizinga, *In de schaduw van morgen, een diagnose van het geestelijk lijden van onze tijd*, Haarlem 1963 (1935), 1.

⁷ Hij bedoelde ermee dat ‘we leven in een tijd zonder richting, zonder ideologieën, zonder aansprekende ideeën, zonder vaders en moeders, kortom in een samenleving van wezen’.

Dit verlangen naar bezieling is niet van gisteren of eergisteren. Het heeft diepe wortels, die voor een groot deel teruggaan tot de beweging van de Romantiek. Dat is een beweging die in de tweede helft van de 18e eeuw is opgekomen, en die één groot verlangen was naar een nieuw bezield verband.⁸ Veel hedendaagse spiritualiteit of het verlangen ernaar, gaat terug op deze beweging. De Romantiek is een protest geweest tegen de kaalslag die de industriële revolutie veroorzaakte, zowel in het sociale leven als in de natuur. De Verlichting heeft veel nadruk gelegd op de rede en het gebruik van de rede, in toenemende mate ook om de levenscondities te verbeteren, maar wist weinig raad met hart, ziel en gevoel. Veel proza maar weinig poëzie. De Romantiek kijkt terug naar perioden van bezieling en vindt deze bij sommige vertegenwoordigers in de Middeleeuwen⁹. Een aantal diepzinnige denkers zoeken nieuwe inspiratie in het christelijk geloof, voorbij aan de verdunde en ontzielde varianten ervan in de eigen tijd, door een dieper verstaan en in een meer innerlijke en existentiële variant¹⁰. Voor anderen is het christelijk geloof passé en te veel onderdeel van het ontzielde bestaan.¹¹ Zij keren zich naar een natuurbeleven of bijvoorbeeld naar de diepte van het 'volkse'.

⁸ Het is ondoenlijk in kort bestek een afgewogen beeld van de Romantiek te geven. Zie o.a. Charles Taylor, *Sources of the Self, the making of modern identity*, Cambridge 1989, 305-390.

⁹ Het zijn vooral de romans van Walter Scott die daaraan hebben bijgedragen.

¹⁰ Niet toevallig is de vader van de *Sturm und Drang* beweging, die als voorloper van de Romantiek beschouwd kan worden, de christelijke denker Hamann. Verder kan gewezen worden op filosofen als Jacobi en in mindere mate Herder, maar ook schrijvers als Blake en Coleridge.

¹¹ Indrukwekkend heeft Matthew Arnold het besef dat het christendom, eens een vitale religie, voorgoed voorbij is, verwoord in *Dover Beach*, met daarin de volgende strofe:

*The Sea of Faith
Was once, too, at the full, and round earth's shore
Lay like the folds of a bright girdle furled.
But now I only hear
Its melancholy, long, withdrawing roar,
Retreating, to the breath
Of the night-wind, down the vast edges drear
And naked shingles of the world.*

Voor een analyse hoe de Romantische dichters zich tot het christendom hebben verhouden, zie Herman Servotte, *Stern en visioen; Engelse dichters en het verdwijnen van God*, Kapellen 1992.

De Romantiek is een beweging die uitlopers en nieuwe scheuten kent, tot op de dag van vandaag. Toch heeft de Romantiek de gang van de tijd niet kunnen keren en is, afgesplitst van het openbare bestaan in een privé-domein terechtgekomen. Het onbehagen dat daardoor ontstond is tot op vandaag na te gaan. De vraag moet ook gesteld worden of het Romantische protest niet op te korte benen loopt. Terug naar de bezielde natuur van de oude beschaving kan niet. We zijn geen gelovige heidenen meer. Het christendom is veelal afgeschreven. De druk van een materialistische levensbeschouwing is groot en een volwaardig alternatief ontbreekt. De terechte intuïtie van de Romantiek heeft daarom een wankel basis en blijft veelal bij intuïties zonder uit te groeien tot een volwaardige levensfilosofie.

Lege ruimte en tijd

Een gevolg van de omslag in onze cultuur in de richting van een subjectivering is dat de ruimte lege ruimte en de tijd lege tijd is geworden. Tijd en ruimte zijn de dimensie waarin ons menselijke leven zich afspeelt. We kunnen ons zelfs geen leven zonder tijd en ruimte voorstellen. Tijd is daarbij niet zomaar het verstrijken van de uren. Tijd is kwalitatieve tijd: tijd voor werken, eten, slapen, enzovoorts. Hetzelfde geldt voor ruimte. Er is een ruimte om te wonen, om te werken, om in te wandelen. Bovendien is er in de tijd bijzondere tijd en in de ruimte bijzondere ruimte. Dat is tijd en ruimte die apart is gesteld van het gewone dagelijkse leven. In veel culturen worden die als heilige tijd en heilige ruimte beschouwd. Waar dat besef verdwijnt, en alle tijd en ruimte gelijk wordt, ontstaat lege tijd en lege ruimte.

Ruimte

Ik begin met de lege ruimte. Vanouds kenden de volkeren in de ruimte bijzondere plaatsen, die gewijd waren aan God of de goden. Plaatsen die je niet zomaar betreedt. In de heilige ruimten kom je in aanraking met de bron van kracht, waarheid, goedheid en heiligheid. De profane ruimte, die zich letterlijk 'voor de heilige ruimte' bevindt, is zelf niet heilig maar krijgt wel zijn betekenis door aan het heilige te grenzen. Er zijn ruimten voor het dagelijkse gebruik en er zijn ruimten waarin je in aanraking komt met het heilige of met de Heilige. Dat voltrekt zich in tem-

pels, basilieken en kathedralen.¹² Tot op de dag van vandaag gaat er van monumentale tempels en kathedralen iets van die heiligheid uit. Het is opvallend dat mensen, ook al bezoeken ze zelf niet meer een kerk, zich verzetten zich de afbraak ervan, zeker als het om een historisch kerkgebouw gaat.¹³ Toch kenmerkt de huidige westerse cultuur zich door profanisering van de ruimte en heeft Mircea Eliade gelijk als hij beweert ‘dat de profane wereld in haar totaliteit de volkomen gedesacraliseerde kosmos, een recente uitvinding van de menselijke geest is’.¹⁴ Het is in dit verband goed eraan te herinneren dat secularisatie aanvankelijk betekende de onttrekking van goederen en gebouwen van de kerk aan de staat. Secularisatie betekent letterlijk verwereldlijking en dat komt onder andere uit in de herinrichting van de ruimte. Wat eens bestemd was voor heilig gebruik wordt nu onderdeel van de profaniteit.

Wij moderne mensen gedragen ons activistisch ten opzichte van de ruimte. We spreken over ruimtelijke ordening en bestemmingsplannen. De ruimte wordt door ons mensen geordend en er wordt een bestemming aan toegekend. Het ideaal is een ruimte die geen weerstand biedt maar die neutraal is. Alleen een neutrale ruimte kan optimaal door de mens zelf bestemd worden. We zien dit ook aan de manier waarop we de fysieke ruimte beleven. We raken nog wel geïmponeerd door de natuur maar toch is er een overheersend besef dat we die natuur meester zijn. We vliegen over de hoogste bergen, we bedwingen rivieren en meren, cultiveren het woeste land, dringen door in de jungle en weten de meest afgelegen uithoeken te exploiteren. Dat heeft ons veel opgeleverd maar er is ook iets wezenlijks verloren gegaan.

Lege ruimte is echter geen doem. Er zijn nog heilige plaatsen. De dichter Thomas Stearn Eliot roept in een van zijn gedichten zo’n plaats op en schrijft dan: *You are here to kneel/Where prayer has been valid*¹⁵. Dit is een plaats die je uitnodigt om te knielen, omdat deze plaats is gestempeld door de gebeden van de mensen van weleer. Er zijn plaatsen die uitnodigen om van toerist pelgrim te worden, om reisgids in

¹² Vgl. Mircea Eliade, *Het heilige en het profane*, Hilversum 1962 (Nederlandse vertaling), 19-51.

¹³ De brand van de Notre Dame in de week voor Pasen in 2019 was een signaal hoe diep de presentie van een ‘Godshuis’ is verankerd in het bewustzijn van vele mensen.

¹⁴ A.w., 14.

¹⁵ *Four Quartets*, *Little Gidding*, V.

te wisselen voor gebedenboek en mee te zingen en te bidden met een levende gemeenschap.¹⁶ Er zijn nog heilige plaatsen die ruimte geven aan hart en ziel.

Tijd

Eenzelfde verhaal als over de ruimte is te vertellen over de tijd. Tijd is gekwalificeerde tijd. Dat komt vanouds uit in het feit dat onder de dagen er dagen apart zijn gezet. De Joden gedenken de Sabbat, de Christenen houden de zondag en moslims gaan op vrijdag naar de moskee. De tijd wordt steeds onderbroken, vaak elke week, om de mens af te stemmen op God of het heilige. Er zijn heilige dagen, *holy days*, waarop de heiligen herdacht worden of de bijzondere daden van God worden gevierd. De overige dagen krijgen betekenis door hun verbinding met de heilige dag. Op deze dag houden de gewone werkzaamheden op, de hand rust in de schoot, de ploeg blijft in de schuur en het lawaai van de machine sterft uit. De tijd wordt geheiligd in de heilige dagen. Ook in de tijd is er een onderscheid tussen heilig en profaan en de profaniteit wordt gestempeld door de heiligheid. De mens bevindt zich van meet af aan in de afwisseling van heilige en profane tijd die structuur geeft aan de tijd.

Ook hier hebben zich grote veranderingen voorgedaan. Zeker, de tijd kent ook voor de moderne mens zijn eigen geleding. Er is vrije tijd en arbeidstijd, tijd voor publieke werken en voor privé. Er is een werkweek en een weekend. De weken van werken worden onderbroken door vakantietijd. En na een leven van werken is er de tijd van het pensioen. Ook voor opgroeiende kinderen is er een vergelijkbaar ritme van schooltijd en vrije tijd, schooljaar en vakantie. Het afschaffen van een dergelijk ritme maakt het leven onleefbaar. Toch is het duidelijk dat deze tijds-

¹⁶ Heilige plaatsen verleent waarde aan 'plaats'. Omgekeerd, waar het besef van heiligheid van plaats verdwijnt, verdwijnt een besef van de betekenis van lokaliteit. Zie Roger Scruton, *Groene filosofie, verstandig nadenken over onze planeet*, Amsterdam 2012, met name 177-202. In de theologie is het lang mode geweest om de notie van plaats onder verdenking te stellen. Niet de plaats maar de tijd zou de categorie van het christelijk geloof zijn. Dit heeft geleid tot een kosmopolitische vorm van theologie die niet toevallig een hoog abstractiegehalte kende en waar ze concreet werd zich vooral ontpopte als sloper van lokale tradities. Het is terecht dat W.M. Dekker weer over de betekenis van het (platteland) spreekt, vgl. *Dit broze bestaan*, 211-222.

indeling een andere is dan waar we spreken over heilige tijd. In ons moderne besef is alle tijd onze tijd. Die tijd is bovendien in de greep gekomen van productie en consumptie, veelal aangedreven door winstmaximalisering van bedrijven. Die greep keert zich tegen grenzen in de tijd. Niet toevallig is de druk om een vaste vrije dag te vervangen voor een flexibele. We spreken over een 24/7 economie. Hindernissen hiertegen moeten worden opgeruimd. We willen vrij zijn om op elk moment onze wensen te bevredigen en als bijvoorbeeld winkels op zondag gesloten zijn, staat dat deze vrijheid in de weg. Vanuit het perspectief van een op beheersen gerichte mens is het wenselijk dat er een neutrale tijd bestaat, die vrij ingevuld kan worden. Dat dit alles in de praktijk leidt tot onvrijheid en zelfs dwang, wordt gecamoufleerd door een lofzang op waarden als flexibiliteit en zelfbeschikking.

Evenals bij de ruimte zijn er voor mensen van nu nog mogelijkheden om de tijd te heiligen. De vroege zondagmorgen is nog steeds tijd waarin de stilte in de straat hangt en waarin soms het geluid van een kerkklok klinkt. De ruis van de week wordt voor een moment onderbroken en op het scharnier in de tijd van de vroege eerste dag wordt een vrede geraden die tot aanbidden roept. Er is maar weinig voor nodig om de roep van het verlangen naar spiritualiteit op te wekken. Mensen zoeken ook weer naar haakjes in de tijd, die helpen om bij het geheim van het leven te komen. Zonder die haakjes is het enige houvast het eigen project of ontwerp en dat leidt maar al te vaak tot een arme spiritualiteit.

Totalisering van de arbeid

Een derde factor houdt verband met de wereld van de arbeid. Het is hier niet op zijn plaats een uitgebreide analyse van de hedendaagse organisatie en inhoud van de arbeid te geven. Ik stip hier slechts aan dat de arbeid 'totaal' is geworden. De wereld is in nauwelijks twee eeuwen een gigantische productiemachine geworden.¹⁷ Omdat we onze identiteit vinden in wat we zelf doen en verrichten, is het niet verwonderlijk dat er een enorme druk is komen liggen op werk. Waar we niet meer weten van genade, van het leven als geschenk en van een wereld van wonderen, hangt alles af van wat we zelf doen en produceren.

¹⁷ Govert Buijs in het *Nederlands Dagblad*, 4 mei 2018.

Werk is in onze tijd verbonden met verbetering, vernieuwing, vooruitgang, groei. Waar dat allemaal voor dient, is vaak niet duidelijk. We verbeteren de middelen maar weten niet meer van een doel. We creëren er een oververhitte wereld mee. 'We dreigen onszelf psychisch op te blazen. Andere vormen van activiteiten, onbetaald werk, vrijwilligerswerk, rust, staan onder druk'¹⁸. Nogal wat mensen kunnen amper meer duidelijk maken op welke waarde en werkelijkheid hun arbeid betrokken is.¹⁹ Daarmee worden we beroofd van een inspiratiebron. Alle verhalen over inspiratie en zelfs over de spiritualiteit van het bedrijf kunnen niet verhelen dat we ons vaak juist in en door onze arbeid ontzield voelen. De wissel die dit op mensen trekt is zwaar en belastend. We moeten immers flexibel zijn, de flexibele mens die voortdurend alert moet zijn en in moet spelen op de trends van de tijd.²⁰

Nu helpt het weinig om idealistische verhalen te houden over werk en arbeid. De Bijbel heeft het over de aarde die dorens en distels voortbrengt en over 'zweeten zul je voor je brood'. Arbeid is, hoe mooi je het ook voorstelt, voor de meesten van ons ook een last en om ons werkzame leven als dé plaats van spiritualiteit aan te wijzen is te mooi om waar te zijn en laat onverlet dat arbeid een zodanige last op de mens kan leggen, dat de ziel eronder kan bezwijken. De totalisering van de arbeid is een gevaar voor het geestelijk welzijn van de mens. Het is waar dat de wereld aan vlijt ten onder kan gaan. De *homo faber* (werkende mens) kan zodanig ideologisch opgeblazen worden, dat de *homo orans* (biddende mens) verstikt. De mens blijft echter mens en daarom is het niet toevallig dat de behoefte aan tijden voor stilte en verstillung steeds weer de kop opsteekt.

Mediatisering

Ten slotte noem ik nog de spectaculaire groei van de mediatisering. We krijgen heel veel informatie, we hebben toegang tot alles, als bron

¹⁸ Govert Buijs, a.w.

¹⁹ O'Donovan spreekt over de gelegenheid die werk biedt om 'ons werk' te worden en er onze roeping in kunnen vinden, maar wijst ook op het gevaar dat werk 'slecht werk' wordt, voornamelijk doordat het niets meer uitdrukt, vgl. *Entering into Rest, ethics as theology, volume 3*, Grand Rapids, 2017, 102-133.

²⁰ Vgl. Richard Sennett, *Der flexible Mensch, Die Kultur des neuen Kapitalismus*, Darmstadt 1998.

van vermaak en verstrooiing maar ook als bron van weten en weetjes. We zijn onderdeel geworden van een web. Dit web is alwetend en wij horen erbij. We kunnen overal komen en hoeven nergens op te wachten. Daar komt bij dat het ononderbroken aanbod van berichtjes, beelden en filmpjes het moeilijk maakt om 'alleen bij onszelf' te zijn. Waar we ook zijn, overal wordt onze aandacht getrokken en moeten we reageren of ageren. Hoewel iedereen zijn eigen mobiel heeft, is zich terugtrekken in de eigen wereld moeilijk.

En omgekeerd, wij zitten ook als een vliegje in het web. De arm van de digitalisering is lang. We worden getraceerd, en worden ingepakt in een wensenpakket dat ergens wordt aangestuurd en ons leven uiteindelijk verengt en verkleint. 'Mensen, burgers, consumenten worden gedatificeerd, vertaald in data. Het zou goed zijn te achterhalen wie die vertaling maakt en de definities opstelt', zo stelde M. Februari onlangs²¹. De gigantische opslag van data en de daarmee gepaard gaande macht, die veel verder reikt dan we in onze naïviteit menen, is een regelrechte aanval op de menselijkheid van de mens.²²

De totalitaire digitalisering heeft als effect dat we ons leven doorbrengen voor het scherm. Zeker, dat geeft ons toegang tot veel, en het is ontegenzeggelijk waar dat het scherm werkelijkheden kan ontsluiten. Toch kan datzelfde scherm ook werkelijkheden op afstand zetten en dan wordt het een afscherming van een levende interactie met de werkelijkheid. Ook dat holt ons uit. Waar de lichamelijke en de weerbarstigheid van de realiteit geen of nauwelijks een rol meer spelen, verdunt en verdampt ook de ziel.²³

Het verdwijnen van de spiritualiteit uit de kerk

Niet alleen de ontwikkelingen in de samenleving zijn debet aan een vacuüm waar de behoefte aan spiritualiteit door te verklaren is. Ook ontwikkelingen in de kerk hebben hiertoe geleid. Ik noem een

²¹ Maxim Februari, *Wapenveld* 68/2 april 2018, 18.

²² Vgl. Jaron Lanier, *Wem gehört die Zukunft?*, Hamburg, 2014. De roman *De cirkel* schetst een beklemmend beeld van de wereld volgens Silicon Valley.

²³ Vgl. Nicholas Carr, *De glazen kooi. Wat automatisering met ons doet*, Tilburg 2014, 163-195.

vijftal van die ontwikkelingen, waarbij ik vooral op het protestantisme let.

Over-cognitief

Geloof zonder kennis verdampt. We worden door Jezus opgeroepen God lief te hebben, ook met ons verstand. Vanouds is er echter het besef dat kennis zonder 'bevinding' het christelijk geloof in een wezensvreemd kader zet. Velen zijn vervreemd geraakt van een christelijk geloof dat eenzijdig op kennisoverdracht was gebaseerd. Op een of andere manier moest het allemaal 'tussen de oren' gepropt worden. De kerk leek vaak op een gehoorzaal. Het lichaam zat onbeweeglijk op een stoel want het ging om de geest, het verstand. Datgene wat tussen de oren moest worden geschoven kon variëren van een orthodoxe tot een vrijzinnige inhoud maar in beide gevallen ging het om het begrip. Er is niets tegen begrip, behalve als dat hart en ziel, gevoel en gewaarwording, lichaam en beweging verdringt. Dat over-cognitieve werd in de hand gewerkt door de overmaat aan woorden die een gemiddelde protestantse dienst kenmerkt. Met uitschakeling van de andere zintuigen waren het de oren die gewassen werden. Met al deze woorden dreigde het 'Woord van den beginne' niet meer gehoord te worden.

Problematisering

Een tweede oorzaak is de problematisering van het geloof. God werd een probleem. Die problematisering heeft natuurlijk alles te maken met de ontwikkelingen in de cultuur, met name die van de voortschrijdende invloed van de secularisatie. De Bijbel bleek in toenemende mate haaks te staan op de algemeen aanvaarde feiten van de geschiedwetenschap. De 'christelijke' God kwam haaks te staan op het levensgevoel. Daarin was geen plaats voor een God die zich inmengde in het leven van ons mensen. Wat valt er van het christelijke geloof overeind te houden? Het zijn vragen die theologen en gelovigen bezig hebben gehouden. Er is veel energie in deze vragen gaan zitten. Er zijn vele pogingen gedaan om tot een werkelijke kern van het geloof, tot de authentieke boodschap van Jezus of tot de echte Jezus door te dringen, om zo de toegang tot God weer te hervinden. Maar op een

of andere manier overheerste de zorg om het voorwerp van het geloof en werd God een steeds groter probleem. Dat heeft een levende spiritualiteit niet begunstigt. Hoe kun je spiritueel gevoed worden in een sfeer van zorg en twijfel? Hoe kan het hart nog geraakt worden bij woorden die steeds abstracter werden? Het is dan ook niet verwonderlijk dat de problematisering van het geloof geleid heeft tot spirituele verarming.

God was buiten

Een derde oorzaak zie ik in een overmatig accent op wat 'de maatschappelijke relevantie' van het geloof werd genoemd. In de naoorlogse situatie van kerk en theologie sloeg de idee van opbouw en ontwikkeling van de samenleving over op de kerk. In plaats van te navelstaren moesten christenen zich realiseren dat ze geroepen waren om samen met anderen aan een betere wereld te werken. Kerken die in deze periode gebouwd werden hadden een glaswand die onbelemmerd zicht op de wereld gaf. De wereld moest naar binnen kunnen kijken en de christenen naar buiten. Die gerichtheid naar buiten leidde aanvankelijk tot een maatschappijkritische theologie. Later kwam de nadruk te liggen op burgerschap en participatie in de samenleving.

Dat geloof en doen met elkaar te maken hebben is evident en een kerk die zich opsluit achter dikke muren is niet langer een lichtend licht en een zoutend zout. Het gaat er dus niet om de drive achter deze *apostolaire* beweging op een goedkope manier te bekritisieren en te ontkennen dat er veel goeds uit voort is gekomen. Het valt echter evenmin te ontkennen dat diezelfde weg naar buiten vaak een verschraling of zelfs verdwijnen van de weg naar binnen met zich meebracht. In plaats van een kerstening van de wereld voltrok zich een verwereldlijking van de kerk. Zonder een leven uit de bron echter geen invloed²⁴. Diep in de kerk openbaarde zich een geestelijk vacuüm, dat enige tijd gecamoufleerd kon worden door het spreken

²⁴ *Leven uit de bron* is de titel van het eerste 'bronboek' van Marius Noorloos, Kampen 2009 (zesde vernieuwde druk). Later volgde *Groeien bij de Bron*, Kampen 2016 (tweede bewerkte en aangevulde druk) en *Vruchten van de Bron*, Utrecht 2019. In al deze boeken is het belang van spiritueel leven, gevoed door God en de bronnen van het christelijk geloof (vooral de Bijbel) ontwikkeld.

over de maatschappelijke relevantie, maar zich uiteindelijk schrijnend deed gevoelen. Een kerk die geen plaats meer is van gebed, stilte en contemplatie bloedt niet alleen dood, maar heeft ook geen enkele aantrekkingskracht op tijdgenoten die hongeren naar voedsel voor de ziel. Een kerk zonder ontroering, verslagenheid en vreugde kan menen nóg zoveel nut voor de maatschappij te hebben, maar uiteindelijk zullen gelovigen en niet-gelovigen de deur van een dergelijk instituut voorbijlopen. Wie zal zeggen hoe vaak zinzoekers die in hun zorg om de ziel een kerk binnenliepen, bedrogen zijn uitgekomen, en stenen voor brood kregen?

Praktijken

Een vierde oorzaak heeft te maken met het verlies aan praktijken. Spiritualiteit vraagt om beoefening en om vormen die deze beoefening mogelijk maken. Daarbij moet natuurlijk aan de eredienst gedacht worden. Dat is een 'godsdienst oefening' en een liturgie is misschien wel de hoogst denkbare vorm van spiritualiteit. Deze collectieve vormen van geloofsuitoefening werden vanouds geflankeerd door meer persoonlijke spirituele praktijken, of praktijken in de kring van een familie of 'gelijkgezinden'. Ik denk aan het morgen- en avondgebed en de rol van de Bijbel in het huiselijk leven. Het kerkelijke christendom is nooit alleen kerkelijk geweest maar heeft een landingsplaats in de huizen gehad en huis en hart hebben altijd dicht tegen elkaar gelegen. Het wegspoelen van een huiselijke humuslaag heeft ook zijn weerslag gehad op de kerkelijke sfeer en heeft zeker niet geholpen bij beleving van de collectieve praktijken van een kerkdienst. Het verdwijnen van de bidstoel uit het huis, heeft uiteindelijk diezelfde bidstoel ook uit de kerk verdreven. Het christelijk geloof is geen doe-het-zelf-pakket en de Bijbel is wat anders dan een zelfhulpboek, maar het breekt ons wel op dat op grote schaal de 'tools' voor geestelijke oefening en spirituele praktijk verloren zijn gegaan. Een zinzoeker die de naïeve vraag stelt wat hij moet doen en welke weg hij kan gaan om tot spirituele verdieping te komen, stuit al te vaak op onbegrip of vaagheid. Waar de kerk op dit gebied niets meer in huis heeft, is de enige weg om een keuze te maken uit het scala aan zelfhulpboeken of zich aansluiten bij een cursus mindfulness, waar je zo bij kunt aanschuiven.

Christus in de historie geplaatst

Een vijfde reden voert naar het hart van de christelijke theologie en raakt aan het geloof in Jezus Christus. Over een brede linie is het thema 'Christus in ons' op de achtergrond geraakt. Met deze vijfde reden grijp ik vooruit op wat komen gaat. Ik stip het thema hier aan omdat ik hier een oorzaak zie van spirituele leegloop in de kerk. Christus is eenzijdig buiten de mens geplaatst. Dat kan door hem uitsluitend als voorbeeld te zien dat navolging verdient. Het kan door Hem alleen als wijsheidsleraar te zien, wiens woorden helpen op de weg van het leven. Het kan door zijn offer te zien als eenmaal volbracht: Christus droeg de straf en daarom hebben wij toegang tot de Vader. Dat Christus ook klopt aan de deur om toegelaten te worden om te wonen in het hart van de mens, bleef vaag en op de achtergrond. Christus werd in de historie geplaatst, of wellicht in de hemel, waar Hij plaats heeft genomen aan de rechterhand van God, de Vader. De notie van Christus, die woning maakt in de mens, en de mens die woont in Christus (als de nieuwe tempel), een notie die een belangrijke rol speelt in het evangelie van Johannes en in de brieven van Paulus, verdween uit het bewustzijn. Christus is echter een levende werkelijkheid, die zich openbaart aan ons mensen. Hij is de levende, die door 'Geest en bloed en water' (1 Joh. 5:7) uitstroomt in deze wereld. Een Christus alleen in de historie blijft buiten ons. Maar Christus is de Zoon van God, die intiem verbonden is met ons leven en die zich laat vinden in het menselijk hart. Een kerk die dat vergeet, laat mensen in de kou staan.

2 WEGEN VAN SPIRITUALITEIT: EEN BLOEMLEZING

In het vorige hoofdstuk is een voorlopige omschrijving van het begrip spiritualiteit gegeven. Spiritualiteit en vergelijkbare woorden als geestelijk leven, devotie en vroomheid hebben te maken met de relatie met God of het goddelijke. De nadruk ligt vooral op *beleven*, al gaat dat vrijwel nooit buiten begrip, verlichting en inzicht om. De innerlijkheid, die in de meeste van deze woorden doorklinkt, duidt op de dieptedimensie van het leven. Spiritualiteit is meer dan een opvatting, een mening, en zelfs een levensovertuiging. Zij raakt het hart, de ziel, de geest, de binnenkant van de mens. Het gaat daarbij om een gebeuren, waarin bijna altijd de idee van ontwikkeling, voortgang, verdieping, groei is inbegrepen. Verder gaat spiritualiteit gepaard met bepaalde praktijken, vormen van geestelijk leven. Die geven body en continuïteit aan spiritualiteit. Bovendien is spiritualiteit verweven met het dagelijkse leven, er is althans een relatie tussen spiritualiteit en de wijze waarop men in het leven staat.

Omdat spiritualiteit niet is gediend met formele definities, is deze omschrijving genoeg. Het gaat er veeleer om met spiritualiteit in aanraking te komen. In dit boek, dat een indruk wil geven van christelijke spiritualiteit, wil ik dat doen door een aantal voorbeelden van die spiritualiteit te geven. In de volgende hoofdstukken zal ik dan nader ingaan op verschillende aspecten van de christelijke spiritualiteit. Ik kies mijn voorbeelden uit meerdere tradities en tijdvakken om zo een beeld te geven van de rijkdom en verscheidenheid van spiritueel leven. Ik maak bij elk van de voorbeelden

enkele opmerkingen waarbij mijn eigen fascinatie wel zal doorschemeren.¹

Mozes bij de brandende braamstruik

De Bijbel is een bron van spiritueel leven. Over de Bijbel zal ik nog in een apart hoofdstuk spreken. Hier volsta ik met één verhaal. Het betreft de ontmoeting van Mozes bij de brandende braamstruik. Deze nodigt niet alleen uit voor een geestelijke lezing (zoals zoveel teksten) maar beschrijft zelf een geestelijke ervaring².

Daar verscheen hem de Engel van de Heer als een vuurvlam midden uit een braamstruik. Mozes keek toe en zie, de braamstruik stond in brand maar werd niet verteerd.

Mozes nu dacht: laat ik dat wonderlijke verschijnsel gaan bezien, waarom de braamstruik niet verbrandt.

Toen de Heer zag dat hij het ging bezien riep God hem uit de braamstruik toe: 'Mozes! Mozes!'

En hij antwoordde: 'hier ben ik.'

Daarop zei Hij: 'kom niet dichterbij; doe je schoenen van je voeten, want de plaats waarop je staat is heilige grond.' Verder zei Hij: 'Ik ben de God van je vader, de God van Abraham, de God van Isaäk en de God van Jakob.'

Toen verborg Mozes zijn gezicht, want hij vreesde de Heer te aanschouwen.

(Ex. 3:2-6)

¹ Voorbeelden van anthologieën van spirituele theologie en verbeelding zijn Suzanne Noffke O.P. (ed.) *The Classics of Western Spirituality*, New York, 1980, Alister. E. McGrath, *Christian Literature, an introduction*, Oxford 2001, Matthew Levering, *On prayer and contemplation, classic and contemporary texts*, Maryland, 2005, Kick Bras, *Oog in oog, christelijke mystiek in woord en beeld*, Middelburg 2017. Hier is het goed de grote verdienste van Kick Bras te noemen voor de ontsluiting van de christelijke spiritualiteit. Middels talloze publicaties heeft hij de rijkdom ervan voor velen toegankelijk gemaakt.

² Er is een groot aantal spirituele commentaren, waaronder die van Calvijn (*Calvin's commentaries*, volume II, 59-6). Voor de geschiedenis van de 'canonieke lezing' van dit gedeelte (hoe is dit gedeelte gelezen in het licht van het geheel van de Godsopenbaring), zie Brevard S. Childs, *Exodus*, (*Old Testament Library*, London 1974), zie ook Kick Bras, a.w., 14v.

Mozes heeft, na zijn leven in Egypte, inmiddels een leven van 40 jaar achter de rug, waarin hij de schapen van zijn schoonvader Jethro weidde. Hoewel hij zich het lot van zijn volk zeer heeft aangetrokken, is hij nu al 40 jaar een naar het schijnt uitgerangeerde man. Over deze 40 jaren wordt niets geschreven. Welke betekenis hebben ze gehad? Zijn het jaren van loutering geweest van *young man Moses*? Uit de beschrijving van de ontmoeting met God in Exodus 3 en de volgende hoofdstukken kan niet worden opgemaakt dat Mozes heeft toegeleefd naar deze ontmoeting. Mozes zal door God geroepen worden om de leider van zijn volk te zijn maar hij maakt een indringend voorbehoud. En toch valt Mozes een bijzondere ontmoeting met God ten deel, die zijn leven op de kop zal zetten. Het overvalt hem. God overvalt Mozes. Dat is een bemoedigende gedachte in spiritueel arme tijden. Jaren kunnen verglijden en God lijkt steeds meer een droom uit het verleden, tot er iets doorbreekt dat in het leven van een enkeling en vervolgens van een hele gemeenschap onverwacht en overrompelt is. Hoe vaak lijkt het vuur uitgedoofd maar laaien de sintels op tot een nieuw vuur. Hoe is dit anders te verklaren dan vanuit God, die ervoor waakt dat de geest van de mens definitief uitdooft en zijn Naam wordt uitgewist uit geheugen, hart en leven.

God verschijnt in het vuur. Het vuur trekt Mozes aan, maar vuur houdt ook op afstand. God trekt aan maar de afstand kan niet worden overbrugd. Waar God zich meldt, gebeurt dat in de dubbelzinnigheid van aantrekking en afstand. God trekt aan. Hij is aantrekkelijk als het vuur dat brandt in een braamstruik. God is geen abstracte gedachte waar niets van uitgaat maar Hij verschijnt in het vuur dat warmte en gloed geeft. Dat staat in tegenstelling tot de gedachte dat God een bloedeloze, kleurloze en zelfs inhoudsloze God is. Het vuur staat voor de vurigheid van God, voor zijn warmte, vrolijkheid, heiligheid en schoonheid.

Je kunt een vuur echter niet aanraken zonder te verbranden. Dat de braamstruik niet verbrandt, wil niet zeggen dat Mozes niet zou verbranden als hij het vuur had aangeraakt. Mozes wordt dan ook gewaarschuwd om niet dichterbij te komen. Hij staat op heilige grond. God is, om met een latere godsdienstfilosoof te spreken, *mysterium tremendum et fascinosum*.³ Hij is fascinerend maar ook vreeswek-

³ Rudolf Otto, *Het heilige* (Dt. Das Heilige, 1917), Hilversum 1963, 17-33; 37-44.

kend. Dat vreeswekkend en heilig onderstreept de afstand tussen God en mens. Spiritualiteit die het besef van 'vrees en beven' kwijtraakt, wordt banaal. God is niet aibaar maar heilig en daarom doet Mozes de schoenen van de voeten.

God is licht maar wel een ontoegankelijk licht en daarom is Hij tegelijk ook duisternis. In de latere christelijke mystiek zal dit spel tussen licht en duister als het over God gaat steeds terugkomen. Hoe kun je iets van God ondervinden en verstaan zonder licht? God is een licht, maar om dit licht te zien is het nodig het gelaat te omhullen, zoals Mozes dan ook doet. Het licht van God vraagt om donkerheid. God is een licht dat pas goed uitkomt in de duisternis. God is een licht dat alleen schijnt waar de duisternis op de zintuigen komt, ook al is het waar dat Mozes eerst met de ogen een teken van God ontwaarde in de brandende braamstruik. De ogen hebben iets van God gezien, de oren iets gehoord, de handen getast, want God verschijnt in deze wereld. En toch is er ook de weg van het sluiten van oren en ogen en het ingaan in een rijk van stilte en duisternis om tot een diepere band met God te komen. We zullen op deze tegenstelling, die echter geen absolute tegenstelling is, nog terugkomen. Het is bij nader inzien beter om van tweeledigheid te spreken.

Als laatste opmerking nog deze: Mozes heeft in de woestijn een bijzondere ervaring met God gehad. Die ervaring maakt Mozes echter niet los uit zijn leven en al evenmin uit de geschiedenis. Deze ervaring zal Mozes juist een roeping geven om de leider van een volk te zijn. Het is een volk in nood. God heeft naar dit volk omgezien en Mozes wordt ingeschakeld in het werk van God. Waar spiritualiteit uitsluitend het stille uur met God is en niets te maken heeft met de turbulentie van het leven en de samenleving, verkommert ze. Dat is in de kloosters en door de kloosterlingen begrepen die intens betrokken waren op de kerk en de samenleving en die daaraan in gebed en meeleven al even intens uitdrukking hebben gegeven.

Augustinus en de diepte van de ziel

Van de tijd van de Bijbel ga ik nu over op de latere geschiedenis. Augustinus is een van de meest intrigerende geesten van de christenheid. Hij verenigt in zich de Godzoeker en de kerkvader, de wijsgeer en de

pastor, de geschiedfilosoof en de mysticus, de warmbloedige Afrikaan en de asceet. Zelden zijn er in de geschiedenis zoveel eigenschappen in één mens bij elkaar gekomen als in Augustinus.⁴ De grootste bekendheid heeft Augustinus gekregen door zijn meeslepende *Confessiones*. Dit boek doet verslag van zijn weg naar het christelijk geloof. Het is niet overdreven om Augustinus te zien als de eerste autobiograaf die een diepte van introspectie bereikt die voor hem niet eerder is voorgekomen. Hij zou zelfs de uitvinder van het 'ik' zijn. Het wonderlijke van dit boek is echter dat Augustinus dit 'ik' vindt door zich uit te spreken 'voor God'. De *Confessiones* is een doorlopend gebed. Door zich tot God te richten kan Augustinus zijn verleden eerlijk onder ogen zien, ook de donkere en beschamende kanten daarvan.⁵

De spiritualiteit van de Augustinus van de *Confessiones* wordt getekend door het thema 'God en de ziel'. De menselijke ziel heeft hoogte en diepte en Augustinus weet wat het is om af te dalen in de ziel. Maar hoe diep en hoog ook die ziel is, Augustinus vindt er niet zijn zwaartepunt of rustpunt in. 'Onrustig is het hart totdat het rust vindt in U', luidt de misschien wel meest geciteerde zin uit de *Confessiones*. Bij Augustinus is er geen sprake van een mysticus die genoeg heeft aan zichzelf en de eigen geest. Wie maar diep genoeg graaft, zal vanzelf de Ander tegenkomen, de grond van de zielegrond. Dat niet alleen, de menselijke ziel maakt deel uit van een werkelijkheid waar een scheur doorheen trekt. Die trekt ook dwars door de ziel. De mens is een gehavend wezen en vindt geen ongerepte schuilhoek, zelfs niet in het diepste van zijn geest. Maar juist dat geeft aan het verslag van Augustinus van het ik en de eigen ziel kleur en reuk en smaak.

Het citaat dat hieronder volgt is een poëtische samenballing van alles wat er in de *Confessiones* aan vooraf is gegaan.

⁴ Een lezenswaardige biografie van Augustinus is Peter Brown, *Augustinus van Hippo, een biografie*. (Eng: *Augustine of Hippo. A Biography*, 1967), Amsterdam 1992. Vgl. verder Martijn Schrama, *Augustinus, de binnenkant van zijn denken*, Zoetermeer 1999. Een prachtig portret van Augustinus als praktisch en spiritueel theoloog is het nog steeds zeer leesbare F. van der Meer, *Augustinus de zielzorger*, Utrecht 1947.

⁵ Zie Charles Taylor, *Sources of the Self, the making of the modern identity*, Cambridge 1989, 127-142 en vooral Rowan Williams, *On Augustine*, London, 2016, 1-24.

Laat heb ik u lief gekregen, o schoonheid, zo oud en zo nieuw, laat heb ik u lief gekregen! En u was binnen en ik was buiten, en daar zocht ik u en ik rende, wanstaltig als ik was, op de schone dingen af die door u gemaakt zijn. U was bij mij maar ik was niet bij u. Ik werd ver van u gehouden door dingen die niet bestaan zouden hebben, als ze niet in u bestaan hadden. Geroepen hebt u, geschreeuwd, en mijn doofheid doorbroken. Gestraald hebt u, geschitterd, en mijn blindheid verjaagd. Gegeurd hebt u en ik heb ingeademd en snak nu naar u. Geproefd heb ik en nu heb ik honger en dorst. Aange-raakt hebt u mij en ik ben ontvlamd naar uw vrede.⁶

Zagen we bij Mozes al iets oplichten van de schoonheid van God, hier wordt God 'schoonheid' genoemd. Het vervolg van het citaat maakt duidelijk waarom. God is licht, roepstem, geur, smaak, aanraakbaarheid. Spiritualiteit brengt een mens in contact met God die de bron is van goedheid, waarheid en schoonheid. Te vaak nog ligt op het leven met God en de omgang met God het odium van star, saai of bleek. Daar staat dan een leven tegenover dat zich de schoonheid en aangenaamheid van het leven niet laat ontnemen. Geloof zou dan een 'binding with briars my joys and desires' (William Blake, *The Garden of Love*) zijn. Dat staat haaks op de vele beschrijvingen van mensen met God. De Bijbel gaat daarin voorop en beschrijft de verschijningen van God en ook van Christus met beelden van wind, kleur, licht en geluid. Het is tragisch dat God als bron en uitvloeijing van goedheid en schoonheid zo in het vergeetboekje terechtgekomen is en overdekt is met beelden en vooronderstellingen die hier ver vanaf staan.

Augustinus spreekt dus over schoonheid. Echter, zonder omkeer en bekering komt het contact met God niet tot stand. Augustinus kijkt terug op een leven van verblinding. Hij rende af op de schone dingen, zonder daarin de hand van de Schepper te zien. Die dingen zijn niet verkeerd, de schoonheid van de natuur, de schoonheid van een vrouw, de schoonheid van de zee, het is alles gave van God. Ze worden echter een scherm in plaats van een luik als ze als ultieme doelen worden gezien. 'Afhennen op' duidt op een waan, een dwang bijna, waarbij oren

⁶ Augustinus, *Belijdenissen* (Oorspronkelijke titel *Confessiones*, ca. 400), Vertaling uit het Latijn van Gerard Wijdeveld, boek X, XXVII, 38.

en ogen tekortgekomen worden en er toch niet wordt gezien en gehoord. De horizon van het leven sluit zich, de aarde wordt niet langer bestraald door hemels licht en verduistert juist daardoor. Er is een innerlijke wanstaltigheid van de mens die zich voor God afsluit en daardoor de schone dingen geweld aandoet en besmeurt met het eigen onzuivere verlangen. Alleen wanneer die innerlijke wanstaltigheid geneest, ontstaat een goede en ware verhouding tot de dingen.

God komt de mens hierin te hulp. Wat bij Mozes gebeurde in de woestijn, heeft zich ook in het leven van Augustinus voorgedaan. God heeft zijn invloed aangewend, Hij heeft zich vertoond aan het innerlijk van de mens, aan de innerlijke zintuigen, om zo de mens te openen voor zijn aanwezigheid. Spiritualiteit zal altijd de toon van erkentelijkheid en dankbaarheid dragen: ik blinde ben gaan zien door de Geest van God. Geen spoor van zelfrechtvaardiging en geen schijn van zich beroemen op eigen spiritueel vermogen. Spiritualiteit is altijd het veel te late antwoord dat er toch mocht komen door een goede en geduldige God die 'niet loslaat wat zijn hand begon'.

Ten slotte: leven met God is vervulling en verlangen, genieten en missen. De doofheid is doorbroken en de blindheid verjaagd. Toch spreekt Augustinus ook over 'nu snak ik naar u' en 'nu heb ik honger en dorst'. De aanraking met het licht en het woord van God laat verlangen na. Ieder die zich op de weg van de Geest heeft begeven, weet daarvan. De ervaring van goedheid en licht is niet in een doosje op te sluiten. De tijd van de 'eerste liefde' gaat over in de gang van alledag. Geloof is ook herinnering en verlangen. We leven in de tijd en zijn niet al aangekomen in de eeuwigheid. Bij Augustinus kom je nergens het beeld tegen van de serene heilige die alle momenten van zijn leven in de ongestoorde rust van de ziel of de onaantastbare genieting van God verkeert. Eerder van de mens die 'zucht in zichzelf' (Rom. 8:23). Juist dat houdt spiritualiteit open naar de toekomst, naar het meer van God, naar de overlopende maat. Juist dat geeft diepe verbondenheid met allen die zuchten en dragen, huilen en klagen. Niet vanuit een chronische droefgeestigheid of een diepgeworteld pessimisme, maar juist vanwege de kennis van God. Die kennis is een heden en ziet uit naar een morgen, is een vervulling van het diepst verlangen en tegelijk een belofte van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde.

Juliana van Norwich (1342-1416?)

De Middeleeuwen staan bij velen te boek als duister en achterlijk. Dat oordeel slaat als een boemerang terug op wie het uit. De kathedralen en universiteiten zijn scheppingen van de Middeleeuwen. De verkondiging van het evangelie heeft diepe sporen getrokken in het Europese landschap van de Middeleeuwen. Wij leven in spiritueel schrale tijden en doen er daarom ons voordeel mee bewust erfgenaam te zijn van de oogst van de middeleeuwse spiritualiteit.

Het is niet eenvoudig een keuze uit de spiritualiteit van deze periode te maken. Glanzende voorbeelden als Bernardus van Clairvaux, Franciscus van Assisi, Ruusbroec en Thomas à Kempis, om bijna een willekeurige greep te doen, spreken nog steeds tot velen. Niet ongenoemd mag de rol van de vele vrouwen blijven. Catharina van Siena, Hildegard van Bingen, Hadewijch, Juliana van Norwich, Catharina van Genua en vele anderen, zij staan voor de fijnontwikkelde en diepzinnige spiritualiteit van vrouwen uit de Middeleeuwen, die ons veel te zeggen hebben.

Ik kies voor een fragment van Juliana van Norwich, vooral omdat zij op een unieke wijze stem geeft aan het thema van de liefde van God.⁷ Er is weinig over haar bekend, zelfs haar eigenlijke naam is onbekend en afbeeldingen zijn er al helemaal niet. Toen ze dertig jaar was, vielen haar openbaringen toe (letterlijk: *showings*), waar ze weer veel later, toen ze ernstig ziek was, duidingen over kreeg. Het heeft geleid tot haar *Revelations of Divine Love*, waaruit hier een citaat volgt.

Het citaat is het slot van het boek. Daar zoekt zij door te dringen in een woord dat ze te horen kreeg (het exacte woord doet er in dit verband minder toe), en dan volgt:

Fifteen years and more later my spiritual understanding received an answer, which was this: 'Do you want to know what the Lord meant? Know well that love was what he meant. Who showed you this? Love. What did he show? Love. Why did he show it to you? For love. Hold fast to this and you will know and understand

⁷ Een inleiding in haar denken geeft Grace M. Jantzen, *Julian of Norwich* (new edition), London 2011.

more of the same; but you will never understand or know from it anything else for all eternity.' This is how I was taught that our Lord's meaning was love. And I saw quite certainly in this and in everything that God loved us before he made us; and his love has never diminished and never shall. And all his works were done in this love; and in this love he has made everything for our profit; and in this love our life is everlasting. We had our beginning when we were made; but the love in which he made us was in him since before time began; and in this love we have our beginning. And all this shall be seen in God without end, which may Jesus grant us. Amen.

Thus ends the revelation of love of the Holy Trinity shown by our Savior Christ Jesu for our everlasting comfort and joy, and also to help us rejoice in him in the transitory journey of this life. Amen, Jesu, Amen.

(In vertaling) Vijftien jaar en later nog ontving mijn geestelijk inzicht dit antwoord: 'Wil je weten wat de Heer bedoelde? Weet dat het liefde was dat Hij bedoelde. Wie liet je dit zien? Liefde. Wat liet Hij zien? Liefde. Waarom liet Hij het aan je zien? Om lief te hebben. Houd dit vast en je zult er meer van kennen en begrijpen, en je zult tot in alle eeuwigheid niets anders begrijpen of kennen.' Op deze manier werd mij geleerd dat onze Heer liefde bedoelde. En ik zag hierin en in alles, dat God ons heeft liefgehad voordat Hij ons maakte; en dat zijn liefde nooit is verminderd en dat nooit zal doen. Al zijn werken heeft Hij verricht in deze liefde. In deze liefde heeft Hij alles voor ons welzijn gemaakt, en ons leven bestaat voor eeuwig in deze liefde. Wij hadden ons begin toen we werden gemaakt, maar de liefde waarin wij gemaakt waren was in Hem voor het begin van de tijd, en in die liefde hadden wij ons begin. Dat alles zal in God worden gezien zonder einde, moge Jezus ons dit verlenen, Amen.

Zo eindigt de openbaring van de liefde van de heilige Drie-eenheid, zoals die door onze Heer Christus Jezus werd getoond, voor ons welzijn en vreugde, en ook om ons te helpen ons in onze voorbijgaande tocht van dit leven in Hem te verheugen. Amen, Jezus, Amen.

Wat heeft onze ziel nodig? In *Zorg voor de ziel* laat Arjan Plaisier zien dat onze vermoeide zielen veel te vinden hebben bij de christelijke spiritualiteit. Dat geldt vooral voor die spiritualiteit die voeling heeft met het geloof van de kerk van de eeuwen. Juist die geeft alle ruimte om tot spirituele bloei te komen. Opvallend genoeg heeft de kerk er in het recente verleden weinig mee gedaan, terwijl er onuitputtelijke bronnen te vinden zijn voor hoofd en hart. Dit boek neemt de lezer mee in de sprankelende spiritualiteit die het christelijk geloof rijk is.

Dr. A.J. Plaisier is voormalig scriba van de Protestantse Kerk in Nederland. Tegenwoordig is hij predikant van de protestantse gemeente de Brug in Amersfoort.

ISBN 978 90 435 3273 0 | NUR 700

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

